

Dr Dariusz Kubalski
Staszów

PAMIĘĆ O STASZOWSKICH ŻYDACH W DZIAŁANIACH STASZOWSKIEGO TOWARZYSTWA KULTURALNEGO

W historii Staszowa ważne miejsce zajmują Żydzi. Przybyli oni do grodu nad Czarną w II poł. XVI w. i razem ze swoimi chrześcijańskimi sąsiadami współtworzyli dzieje miasta. Od połowy XIX w., aż do 1942 r. stanowili największą grupę mieszkańców Staszowa. Dziś, gdy po staszowskiej gminie żydowskiej pozostało niewiele śladów, strażnikiem pamięci o żydowskich współmieszkańcach jest Staszowskie Towarzystwo Kulturalne.

W styczniu 1981 r., podczas imprezy przygotowanej przez Teatr Małych Form Zespołu Opieki Zdrowotnej w Staszowie, prowadzony przez dr. Macieja Zarębskiego, podjęta została inicjatywa zorganizowania Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego. Komitet Założycielski STK¹ opracował deklarację programową Towarzystwa, w której nakreślił cele, takie jak: integracja i koordynacja działań różnych towarzystw branżowych działających na terenie Staszowa, inicjowanie, pobudzenie i koordynowanie życia kulturalnego, oświatowego, artystycznego i naukowego na rzecz miasta, wyrażanie opinii społeczeństwa w zakresie potrzeb kulturalno-naukowych wobec władz administracyjnych, organizowanie imprez popularyzujących udział naszego regionu w życiu

¹ Do członków założycieli STK należeli: Adam Bień, Michał Skorupski, Antoni Drozd, Zofia Iżyłowska, Eugeniusz Ciepela, Jan Sikora, Eugeniusz Lech, Krzysztof Pawlik, lek. Janusz Janik, Zdzisław Sularz, lek. Janusz Dulęba, Halina Lech, Stefan Kaczmarek, dr Maciej Zarębski („Goniec Staszowski” 1991, nr 4, s. 4).

województwa i kraju, wydawanie rocznika pt. „Zeszyty Staszowskie”, zawierającego przegląd najważniejszych wydarzeń w mieście i regionie oraz dorobek kulturalny i naukowy Towarzystwa. Inicjatywa powołania Towarzystwa spotkała się z zainteresowaniem ze strony miejscowej inteligencji, działaczy i twórców kultury oraz innych funkcjonujących w mieście stowarzyszeń. Poparcie dla tej inicjatywy wyraził także Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Tarnobrzegu oraz władze polityczne i administracyjne miasta i gminy. Po dopełnieniu niezbędnych formalności 24 maja 1981 r. w Staszowskim Domu Kultury zorganizowano pierwszy statutowy zjazd Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego. Zatwierdzono wtedy statut i program pracy, powołano sekcje problemowe: historyczno-literacką, przyrodniczo-techniczną, kulturalno-artystyczną oraz wybrano władze STK². Od początku istnienia stowarzyszenie prowadziło swoją działalność w trzech głównych obszarach: wydawniczym, imprezowo-organizacyjnym oraz muzealnym. Obecnie STK swoje cele statutowe realizuje przez prowadzenie redakcji Biblioteki Staszowskiej, redakcji „Gońca Staszowskiego”, Uniwersytetu Trzeciego Wieku STK oraz organizację wystaw i prelekcji okolicznościowych w Muzeum Ziemi Staszowskiej³. W ciągu 35 lat działalności STK w ramach Biblioteki Staszowskiej wydano 223 książki i 5 tomów *Almanachu Staszowskiego*, kilka folderów promujących walory turystyczno-historyczne ziemi staszowskiej, serię pocztówek, kilka oryginalnych kalendarzy⁴. Biblioteka Staszowska wydawała i nadal wydaje książki literackie, regionalistyczne, wspomnieniowo-pamiętnikarskie oraz zbiory poezji.

Wśród publikacji, które ukazały się w prowadzonej przez stowarzyszenie Bibliotece Staszowskiej, znalazły się również i takie, które dotyczyły tematyki żydowskiej. Na szczególną uwagę zasługuje praca Macieja Andrzeja Zarębskiego *Życie i zagłada Żydów staszowskich*, która ukazała się w 1992 r., w 50. rocznicę zagłady staszowskiej

² A. Drozd, *Staszowskie Towarzystwo Kulturalne kontynuatorem ambitnej działalności Klubu Miłośników Ziemi Staszowskiej* [w:] *Almanach Staszowski. Staszów 1525–1982*, Staszów 1982, s. 208–211. W skład Zarządu weszli: dr Maciej Zarębski – prezes STK, Adam Bień – wiceprezes, Michał Skorupski – wiceprezes, Antoni Drozd – sekretarz, Zofia Iżyłowska – skarbnik, Eugeniusz Ciepela – przewodniczący Komisji Rewizyjnej, Jan Sikora – rzecznik, Eugeniusz Lech – przewodniczący sądu koleżeńkiego oraz członkowie zarządu: Krzysztof Pawlik, Janusz Janik, Stefan Kaczmarski, Zdzisław Sularz, Janusz Dułęba i Halina Lech.

³ *Almanach Staszowski 2016*, Staszów 2016, s. 26.

⁴ Pierwszym wydawnictwem Biblioteki Staszowskiej był tomik poezji Reginy Bachmińskiej *Poezje wybrane*, wydany w maju 1982 r.

gminy żydowskiej⁵. Autor zadedykował ją mieszkańcom Staszowa, w szczególności młodzieży, by lepiej poznała historię ludności żydowskiej współtworzącej historię miasta. Dzieje gminy żydowskiej w Staszowie zostały przedstawione w czterech rozdziałach podzielonych chronologicznie: do 1914 r., lata 1914–1939, od wybuchu II wojny światowej do 1942 r. oraz 8 listopada 1942 r., dnia zagłady gminy. Publikacja została wzbogacona fragmentami pamiętnika młodej staszowskiej Żydówki Chawy Kestenberg oraz biogramami słynnych Żydów staszowskich⁶.

Z okazji 65. rocznicy likwidacji getta w Staszowie Staszowskie Towarzystwo Kulturalne zorganizowało 8 listopada 2007 r. sympozjum naukowe oraz przyczyniło się do odsłonięcia pamiątkowej tablicy „Sprawiedliwym z Ziemi Staszowskiej”. Materiały z sympozjum ukazały się drukiem jako 204. pozycja Biblioteki Staszowskiej pt. „Sprawiedliwym z Ziemi Staszowskiej”. *Materiały z sympozjum i uroczystego odsłonięcia tablicy „Sprawiedliwym wśród narodów świata” oraz 65-tej rocznicy likwidacji getta w Staszowie* pod redakcją Lucjana Zaczkowskiego⁷. W pracy znalazły się materiały Dariusza Kubalskiego (*Dzieje staszowskich Żydów – rys historyczny*), Marka Maciągowskiego (*Sprawiedliwi...*), wiersz staszowskiego poety Wiesława Kota *Sprawiedliwym wśród narodów*, Weroniki Litwin (*Działalność Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego*), a także *Dybuk* Ernesta Brylla, oparty na motywach sztuki Szymona Anskiego⁸.

Kolejną publikacją Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego, w której autor porusza kwestie społeczności żydowskiej w Staszowie, jest praca Dariusza Kubalskiego *Staszów 1918–2008*. W pracy tej, oprócz podstawowych informacji o Żydach staszowskich, zamieszczono zdjęcia synagogi oraz obywateli żydowskich⁹.

⁵ Gmina Żydowska została zlikwidowana 8 listopada 1942 r. Tego dnia o 5.30 policja żydowska ogłosiła mieszkańcom getta, że do godziny 8.00 wszyscy Żydzi mają stawić się na staszowskim Rynku. O 10.00 z Rynku wyruszyła kolumna licząca około 5 tys. Żydów. Droga ich wiodła przez Stopnicę do Szczucina, gdzie znajdowała się stacja kolejowa. Stamtąd Żydów staszowskich przewieziono do obozu zagłady w Bełżcu.

⁶ M.A. Zarębski, *Życie i zagłada Żydów staszowskich*, Staszów 1992. Publikacja została wydana przez Staszowskie Towarzystwo Kulturalne z inicjatywy Szymona Tuchmana i Jacka Goldfarba, głównego sponsora tego wydawnictwa. W publikacji wykorzystano zdjęcia udostępnione przez Jacka Goldfarba, Marka Sobieniaka oraz z archiwum STK. Całość liczy 51 stron.

⁷ „*Sprawiedliwym z Ziemi Staszowskiej*”. *Materiały z sympozjum i uroczystego odsłonięcia tablicy „Sprawiedliwym wśród narodów świata” oraz 65-tej rocznicy likwidacji getta w Staszowie*, red. L. Zaczkowski, Staszów 2007. W pracy umieszczono materiały wygłoszone podczas sympozjum, które odbyło się 8 listopada 2007 r. w sali konferencyjnej Urzędu Miasta i Gminy w Staszowie. Publikacja liczy 37 stron.

⁸ Sztukę zaprezentowała podczas sympozjum młodzież Liceum Ogólnokształcącego im. ks. kard. S. Wyszyńskiego w Staszowie.

⁹ D. Kubalski, *Staszów 1918–2008*, Staszów 2008.

Staszowskiej społeczności żydowskiej oddzielny tomik poezji poświęcił staszowski poeta Wiesław Kot. *Zakamarki żydowskie* to rymowana historia Żydów staszowskich, wydana w 1988 r. przez Staszowskie Towarzystwo Kulturalne¹⁰.

16 marca 1990 r. Staszowskie Towarzystwo Kulturalne oddało do rąk czytelników pierwszy numer pisma społeczno-kulturalnego „Goniec Staszowski”. Od marca do czerwca 1990 r. ukazywał się on jako dwutygodnik, a od października 1990 do 2004 r. jako miesięcznik. W tym okresie redaktorem naczelnym był prezes STK dr Maciej Zarębski¹¹. Od 2005 r. redaktorem naczelnym jest Lucjan Zaczkowski. Pismo ukazuje się w cyklu kwartalnym i jest bezpłatne. Na łamach „Gońca Staszowskiego” zamieszczane są artykuły poświęcone historii społeczności żydowskiej w Staszowie, a także materiały ukazujące działania Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego, których celem jest upamiętnienie tej społeczności. Są wśród nich materiały poświęcone odbudowie cmentarza żydowskiego przy ul. Kościuszki, obchodom kolejnych rocznic zagłady staszowskiej gminy żydowskiej, wizycie w Staszowie potomków staszowskich Żydów, w tym m.in. Jacka Goldfarba – amerykańskiego podróżnika i pisarza, czy Szymona Tuchmana, prezesa organizacji ocalałych z Holokaustu Żydów staszowskich w Jerozolimie¹². Osobny artykuł poświęcono pamięci Jesekiela Dawida Kirszenbauma, nazywanego Duvdivanim. Był to urodzony w Staszowie w 1900 r. artysta malarz, który zyskał sławę w Paryżu¹³.

Z inicjatywy Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego powstało w 1991 r. Muzeum Ziemi Staszowskiej. Pierwotnie mieściło się w piwnicach bloku mieszkalnego przy ul. Jana Pawła II. Miało to być pomieszczenie tymczasowe, ale w takich warunkach placówka funkcjonowała do 2016 r. Muzeum miało do dyspozycji 100 m² powierzchni, co wymuszało wykorzystanie każdego skrawka na ekspozycję. 9 listopada 1992 r., podczas obchodów 50. rocznicy zagłady staszowskiej gminy żydowskiej otwarto wystawę *Judaica staszowskie*. Z czasem, gdy przybywało eksponatów, wygospodarowano pomieszczenie, w którym zgromadzono pamiątki po staszowskich Żydach.

¹⁰ W. Kot, *Zakamarki żydowskie*, Staszów 1988.

¹¹ M.A. Zarębski, *Sprawy, ludzie, historia, czyli „to i owo” z „Gońca Staszowskiego” z lat 1990–2000*, Staszów 2000, s. 3–4.

¹² Szymon Tuchman urodził się w 1920 r. w Staszowie, z którego wyemigrował do Palestyny w 1937 r. W Holokauście zginęli jego rodzice i dwie siostry.

¹³ „Goniec Staszowski”: 1992, nr 11, s. 4; nr 12, s. 2; 1999, nr 2, s. 4; 2002, nr 12, s. 2; 2000, nr 12, s. 2; 1997, nr 11, s. 1, 4; 2016, nr 3–4, s. 15.

Najcenniejszym eksponatem była oryginalna XVIII-wieczna Tora ze staszowskiej synagogi. Ponadto w zbiorach muzealnych znalazły się zdjęcia, dokumenty, fajki stambułki wytwarzane w zakładach żydowskich oraz fragmenty macew.

W 2015 r. burmistrz Miasta i Gminy Staszów Leszek Kopeć i dr Ewa Kondek, zastępca burmistrza, po uzgodnieniach z Lucjanem Zaczekowskim, kustoszem muzeum, podjęli decyzję o przeniesieniu placówki do nowej siedziby. Burmistrzowie Staszowa przekazali na ten cel cztery pomieszczenia w budynku po byłym Akademickim Ośrodku Kształcenia UJK przy ul. Szkolnej 14. Ekspozycje muzealne umieszczono w czterech salach i holu na pierwszym piętrze budynku. W muzeum wyeksponowano m.in. malarstwo regionalistów ziemi staszowskiej, judaica staszowskie, militaria, dawne rzemiosła i przedmioty związane z kolejnictwem. Judaikom staszowskim poświęcono osobną izbę.

Staszowskie Towarzystwo Kulturalne było także organizatorem lub współorganizatorem imprez upamiętniających społeczność żydowską w Staszowie. 9 listopada 1992 r. STK przygotowało obchody 50. rocznicy zagłady gminy żydowskiej w Staszowie, w ramach których odsłonięto na staszowskim kirkucie pomnik pamięci Żydów staszowskich oraz ustawiono kilka ocalałych macew¹⁴. 6 listopada 1997 r. w Muzeum Ziemi Staszowskiej w ramach obchodów 55. rocznicy zagłady gminy żydowskiej otwarto okolicznościowe wystawy: fotograficzną, prezentującą zdjęcia synagogi i obywateli staszowskich wyznania mojżeszowego, oraz plastyczną – rzeźb, płaskorzeźb i obrazów Józefa Reguły z Połańca. Prezentowane były również judaica, w tym XVIII-wieczna Tora, medal Jana Rogali Sprawiedliwy wśród Narodów Świata oraz *Sefer Staszow*. Odbyła się premiera programu słowno-muzycznego zatytułowanego *Zakamarki żydowskie*, opartego na tekstach staszowskiego poety Wiesława Kota, a wyreżyserowanego przez Jolantę Adamowicz¹⁵.

Staszowskie Towarzystwo Kulturalne miało swój udział w odsłonięciu 8 listopada 2007 r., w ramach obchodów 65. rocznicy zagłady staszowskiej gminy żydowskiej tablicy pamiątkowej „Sprawiedliwym z Ziemi Staszowskiej”. Tablicę umieszczono na budynku Starostwa Powiatowego w Staszowie, w miejscu, gdzie przed II wojną światową stała synagoga.

4 października 2012 r., w 70. rocznicę zagłady staszowskiej gminy żydowskiej ulicami miasta przeszedł marsz pamięci, w którym obok siebie szli Żydzi i Polacy, w tym

¹⁴ Pomnik powstał z inicjatywy Jacka Goldfarba z pomocą działaczy Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego (M.A. Zarębski, *Staszów wczoraj i dziś*, Staszów 1999, s. 112).

¹⁵ M.A. Zarębski, *Staszowskie Towarzystwo Kulturalne w latach 1994–2004*, Staszów–Zagnańsk 2005, s. 28.

70 potomków staszowskich Żydów oraz trzech ocalonych z Holocaustu, którzy przybyli do Staszowa z różnych stron świata. Ponadto obecni byli Michael Schudrich, naczelny rabin Polski, Nadav Eshcar, wiceambasador Izraela w Polsce, i ks. infulat prof. dr hab. Józef Krasieński. Marsz zakończył się na cmentarzu żydowskim przy ul. Kościuszki, gdzie odmówiono wspólną modlitwę za żydowskich mieszkańców Staszowa. Przy nagrobkach zapalono 70 symbolicznych zniczy. Przy okazji tej uroczystości otwarto wystawę fotografii wykonanych przed wojną przez znanego staszowskiego fotografa Abrahama Josefa Rotenberga. Wystawa ta stanowi część ekspozycji Muzeum Ziemi Staszowskiej¹⁶.

Działalność Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego związana z upamiętnianiem żydowskich obywateli miasta została zauważona przez organizatorów konferencji popularnonaukowej *Spółeczność żydowska w Małopolsce*¹⁷. Do udziału w tej konferencji został zaproszony prezes STK dr Dariusz Kubalski, który 5 lipca 2017 r. w Archiwum Państwowym w Kielcach wygłosił wykład *Pamięć o staszowskich Żydach w działaniach Staszowskiego Towarzystwa Kulturalnego*.

W 2007 r. Staszowskie Towarzystwo Kulturalne utworzyło Uniwersytet Trzeciego Wieku, którego pracami kieruje nieprzerwanie do dziś¹⁸. W ramach zajęć słuchacze uczestniczą w różnorodnych wykładach, w tym poświęconych społeczności żydowskiej. Z wykładem zatytułowanym *Spółeczność żydowska w historii Staszowa* wystąpił w listopadzie 2010 r. Dariusz Kubalski¹⁹. W kwietniu 2016 r. dr hab. prof. Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie Jerzy Ciecieląg zaprezentował wykład pod tytułem *Judeofobia, antyżydowskość, antyjudaizm w epoce starożytnej. Korzenie antysemityzmu*²⁰.

Realizując od 1981 r. swoje cele statutowe, Staszowskie Towarzystwo Kulturalne prezentuje wielokulturową przeszłość Staszowa. Wieloletnia działalność stowarzyszenia w tym obszarze przyczyniła się do trwałego upamiętnienia i upowszechnienia wiedzy o staszowskiej gminie żydowskiej.

¹⁶ „Goniec Staszowski” 2010, nr 4, s. 10.

¹⁷ Organizatorami tej konferencji były Archiwum Państwowe w Kielcach i Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach – Instytut Historii.

¹⁸ Uniwersytet Trzeciego Wieku w Staszowie powstał z inicjatywy Henryka Alberty – prezesa STK, Lucjana Zaczekowskiego – wiceprezesa STK, ks. dziekana Henryka Kozakiewicza i dr. Kazimierza Sztaby – pracownika naukowego UJK.

¹⁹ Nauczyciel historii w Publicznym Gimnazjum nr 2 w Staszowie.

²⁰ T. Cierlik, *Z dziejów Staszowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku STK*, „Almanach Staszowski” 2016, s. 34–40.